

BOZORG ALAVIYNING “UNING KO‘ZLARI” ROMANIDA KO‘Z, NIGOH VA PSIXOLOGIK PORTRET POETIKASI

Rixsiboyeva Nodira Mirvohid qizi

Mustaqil tadqiqotchi.

Email: rixsiboyevan@mail.ru

<https://doi.org/10.5281/zenodo.22844227>

Annotatsiya. Tezisdagi Bozorg Alaviyning “Uning ko‘zlari” romanidagi ko‘z va nigoh motivlari, portret detali hamda ruhiy holatni tashqi belgi orqali ifodalash usullari tahlil qilinadi.

Forscha asar, o‘zbekcha va turkcha nashrlar misolida sarlavha, portret va ko‘rish semantikasining badiiy vazifasi qiyosiy yoritiladi.

Kalit so‘zlar: Bozorg Alaviy, “Uning ko‘zlari”, ko‘z ramzi, nigoh, portret, psixologizm, obraz, poetika.

ПОЭТИКА ГЛАЗ, ВЗГЛЯДА И ПСИХОЛОГИЧЕСКОГО ПОРТРЕТА В РОМАНЕ БОЗОРГА АЛАВИ «ЕЁ ГЛАЗА»

Аннотация. В тезисе анализируются мотивы глаз и взгляда, портретная деталь и способы передачи внутреннего состояния через внешнее описание в романе Бозорга Алави «Её глаза». На материале персидского произведения, узбекского и турецкого изданий сопоставляются функции заглавия, портрета и семантики зрения.

Ключевые слова: Бозорг Алави, «Её глаза», символ глаз, взгляд, портрет, психологизм, образ, поэтика.

THE POETICS OF EYES, GAZE AND PSYCHOLOGICAL PORTRAITURE IN BOZORG ALAVI'S HER EYES

Abstract. The thesis examines the motifs of eyes and gaze, portrait detail, and the representation of inner states through external description in Bozorg Alavi's Her Eyes. The Persian work and its Uzbek and Turkish editions are considered comparatively with emphasis on the artistic functions of the title, portraiture, and the semantics of seeing.

Keywords: Bozorg Alavi, Her Eyes, eye symbol, gaze, portraiture, psychologism, image, poetics.

KIRISH

Bozorg Alaviyning “Chashmhayash” romani 1952-yilda nashr etilgan bo‘lib, zamonaviy fors nasrida psixologik tahlil va ijtimoiy mavzuni birlashtirgan muhim asarlardan sanaladi.

Romanning nomi bevosita ko‘z obrazini markazga olib chiqadi: hikoya sirli portret atrofida shakllanadi, portretidagi nigoh esa qahramonlar o‘tmishini ochishga xizmat qiluvchi badiiy belgiga aylanadi [5]. Asarning o‘zbekcha “Uning ko‘zlari” nashri A. Quronbekov tarjimasida 2025-yilda chop etilgan [2]. Turkcha “Gözleri” esa M. Dolatabadi tarjimasida 2015-yilda Istanbulda nashr qilingan [3]. Mazkur tezisning maqsadi uch nashrning barcha leksik tafovutlarini sanash emas, balki ko‘z, nigoh va portretning roman poetikasidagi asosiy vazifasini aniqlash hamda tarjima muhitida shu vazifaning qanday davom etishini tavsiflashdir.

ASOSIY QISM

Roman poetikasida ko‘z birinchi navbatda kompozitsion belgi vazifasini bajaradi. Hikoyachining portretga qiziqishi syujet harakatini boshlaydi; u portret egasini aniqlash

jarayonida Makan va Farangis bilan bog'liq voqealarga kirib boradi. Shu sabab ko'z tasviri tashqi qiyofaning oddiy unsuri emas, balki voqealarni bir markazga yig'uvchi badiiy tugundir.

Encyclopaedia Iranica ham asardagi sirli portret va undagi ta'sirchan ko'zlarni syujetning muhim tayanchlaridan biri sifatida tavsiflaydi [5].

Ko'zning ikkinchi vazifasi psixologikdir. Alaviy ruhiy holatni doimo to'g'ridan to'g'ri izohlab bermaydi; ko'pincha yuz ifodasi, nigoh, sukut va portret detali qahramonning ichki kechinmasini sezdiradi. O'zbek tarjimasiga bag'ishlangan maxsus tadqiqotda ham portret elementlari, ayniqsa ko'z va mimikaning qahramon ruhiyatini ochishdagi roli alohida ko'rsatilgan [6]. Demak, portret romanda tasviriy bezak emas, xarakter yaratish mexanizmi sifatida ishlaydi.

Uchinchi vazifa ko'rish va anglash munosabati bilan bog'liq. Hikoyachi portretni ko'radi, lekin undagi nigohning ma'nosini bir qarashdayoq tushunmaydi. Ma'no Farangis hikoyasi, Makan haqidagi xotiralar va oldingi voqealarning qayta tiklanishi orqali ochiladi. Shu jihatdan "ko'rish" fakti qabul qilishni, "anglash" esa fakt ortidagi ruhiy va axloqiy mazmunni tushunishni bildiradi.

Ko'z ramzi aynan shu ikki bosqich orasidagi masofani ifodalaydi.

Sarlavha qiyosi ham ramzning barqarorligini ko'rsatadi. Forscha "Chashmhayash" va turkcha "Gözleri" egalik ma'nosini morfologik jihatdan ixcham beradi; o'zbekcha "Uning ko'zlari" esa olmosh hamda egalik qo'shimchasi orqali munosabatni ochiqroq ifodalaydi. Bu farq badiiy mazmunning yo'qolishi emas, uch tilning grammatik imkoniyatlari bilan izohlanadigan tabiiy shakliy o'zgarishdir. Tarjima nazariyasida ham badiiy birlikning qiymati uning lug'aviy ko'rinishidagina emas, matndagi funksiyasi orqali baholanishi ta'kidlanadi [4].

Portret poetikasi nuqtai nazaridan Makan va Farangis bir xil usulda ochilmaydi. Makan ko'proq boshqalar xotirasi, san'ati va unga berilgan baholar orqali tiklanadi. Farangis esa nigoh, yuz ifodasi, hissiy reaksiyalar va o'z hikoyasi orqali dinamik obraz sifatida namoyon bo'ladi. Shuning uchun portret bir tomondan kuzatilayotgan qiyofani, ikkinchi tomondan kuzatuvchining munosabatini ham o'zida mujassam etadi. Adabiyot nazariyasida portretning xarakter yaratish va individual belgilarni umumlashtirishdagi vazifasi aynan shu xususiyat bilan izohlanadi [7].

Ko'z va nigoh obrazlari muhabbat syujeti bilan cheklanib qolmaydi. Ular sir, xotira, kuzatish va ichki ziddiyatni birlashtiradi. Ayniqsa, portretidagi nigohning ma'nosi keyinchalik ochilishi ramzga vaqt o'tishi bilan o'zgarib boradigan mazmun beradi. Bunda bir xil detal turli bosqichlarda turlicha o'qiladi: avval u jumboq, keyin ruhiy holat belgisi, so'ng o'tmishning badiiy guvohiga aylanadi. Shu tariqa ramz statik emas, rivojlanuvchi poetik birlik sifatida ishlaydi.

Qiyosiy tahlilda ehtiyotkorlik zarur. Uch nashrning to'liq elektron parallel korpusi mavjud bo'lmagani uchun ayrim so'z yoki iboralarni sun'iy ravishda "asl-tarjima" shaklida solishtirish ilmiy jihatdan ishonchli bo'lmaydi. Shu sabab tezisda tasdiqlangan nashr ma'lumotlari, sarlavha shakli, mavjud ilmiy tadqiqotlar va roman poetikasining tekshiriladigan xususiyatlari asos qilib olindi. Bunday yondashuv dalil bilan talqinni bir-biridan ajratishga imkon beradi.

O'zbek va turk nashrlarida sarlavha hamda portret markazi saqlangani asarning qabul qilinishida muhimdir. O'quvchi qaysi tilda mutolaa qilmasin, ko'z obraziga bog'langan asosiy savol - portret nimani yashiradi va nigoh nimani anglatadi - roman bilan tanishishning boshlang'ich nuqtasi bo'lib qoladi. Demak, tarjimada eng muhim vazifa tashqi shaklni aynan ko'chirish emas, ramzning syujet va psixologik tizimdagi vazifasini yo'qotmaslikdir.

Nigoh poetikasining yana bir muhim jihati - ko'rishning bir tomonlama emasligidir.

Portretga qarayotgan hikoyachi bir vaqtning o'zida rassomning qarashi bilan ham to'qnashadi: Makan tasvirlagan yuz va ko'zlar uning modelga bergan badiiy bahosini saqlab turadi. Shunday qilib, portret ichida kamida uch pozitsiya birlashadi: tasvirlangan shaxs, tasvirlovchi rassom va tasvirni keyin ko'rayotgan tomoshabin. Bu uchlik romandagi psixologik noaniqlikni kuchaytiradi, chunki ko'zlar faqat Farangisning tashqi belgisi bo'lib qolmay, Makanning uni qanday ko'rgani va hikoyachining bu qarashni qanday talqin qilayotganini ham ifodalaydi. Shu ma'noda portret qahramon haqida tayyor xulosa bermaydi; aksincha, turli qarashlar orasidagi masofani saqlaydi.

Bunday ko'p bosqichli ko'rish modeli tarjimada ham muhim. "Ko'z", "nigoh", "qarash", "ko'rmoq" kabi birliklar bir-biriga yaqin bo'lsa-da, ularning poetik vazifasi bir xil emas. Biri tana a'zosini, ikkinchisi qarashning yo'nalishi va ruhiy kuchini, uchinchisi esa idrok jarayonini ifodalashi mumkin. To'liq parallel korpus bo'lmagan sharoitda bu birliklarning chastotasini ishonchli solishtirish mumkin emas. Biroq mavjud tadqiqotlar portret detalining psixologik funksiyasi o'zbekcha qabulda ham markaziy ekanini ko'rsatadi [6]. Demak, keyingi izlanishlarda vizual semantika alohida mikrokorpus sifatida o'rganilishi maqsadga muvofiq.

XULOSA

Bozorg Alaviyning "Uning ko'zlari" romanida ko'z, nigoh va portret o'zaro bog'langan poetik tizimni hosil qiladi. Ko'z syujetni harakatga keltiradi, nigoh aytilmagan ruhiy holatni ifodalaydi, portret esa tashqi tasvir bilan ichki kechinmani tutashtiradi. Forscha, o'zbekcha va turkcha sarlavhalarda grammatik ifoda turlicha bo'lsa-da, asosiy ramziy markaz saqlanadi. Shuning uchun ushbu asarni qiyosiy o'rganishda asosiy mezon alohida so'zlarning tashqi mosligi emas, ko'z va portretning kompozitsion hamda psixologik funksiyasining davomiyligidir.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Alavi B. Chashmhayash [چشم‌هایش]. — Tehran: Entesharat-e Negah, 1993. — 213 p.
2. Alaviy B. Uning ko'zlari / Forschadan A. Quronbekov tarjimasi. — Toshkent: Nasim Kutub, 2025.
3. Alevi B. Gözleri / Farsçadan çev. M. Dolatabadi. — İstanbul: Fabula Kitap, 2015. — 240 s. — ISBN 9786059115803.
4. Bassnett S. Translation Studies. 4th ed. — London; New York: Routledge, 2014. — 190 p.
5. Ghanoonparvar M. R. Čašmhāyaš // Encyclopaedia Iranica. — 2011; updated 2013. — URL: <https://www.iranicaonline.org/articles/casmhayas/> (murojaat sanasi: 12.09.2026).
6. Murotova H. The Depiction of Portraits in the Translation of Bozorg Alavi's "Her Eyes" // Builders of the Future. — 2026. — Vol. 6, No. 2. — P. 174–179. — DOI: 10.37547/builders-v6-i2-26.
7. Sulton I. Adabiyot nazariyasi. — Toshkent: O'qituvchi, 2005.
8. Xudoyberdiyev E. Adabiyotshunoslikka kirish. — Toshkent: Sharq, 2008.